

ՆԱԿՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՆԱԼՅԱՆ

ՔԱՐՈՋ Ի ՎԵՐԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑՆ ՄԵՐՈՑ՝ ՍՐԲՈՅՆ ԻՍԱՆԱԿԱՅ ՆԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ Ի ԲԱՆՆ (Ա ԿՈՐՆԹ. ԺԲ 4) «ԹԷՊԷՏ ԲԱԺԻՆՔ ՇՆՈՐՀԱՅ ԵՆ, ԱՅՈՒ ՆՈԳԻ ՆՈՅՆ Է»¹

Եկեղեցին Քրիստոսի է որպես հիացական բանակ Աստուծոյ կարգեալ, որոյ զինուորացն Հոգին Սուրբ տա զթոշակ բաժանման շնորհաց: Իսկ Որդին որպէս զգալիազուիս ընտրէ զզինուորս ի հոգեւոր պաշտաման յեպիսկոպոսութեան, ի քահանայութեան եւ ի սարկաւազութեան, եւ յայլս: Իսկ Հայր Աստուած տայ զյաջողութիւն կարողութեան ի գործս սքանչելեաց, զի բաժանմունք շնորհաց մկատեն առ աղբիւրն շնորհաց, որ է Հոգին Սուրբ, բաժանմունք պաշտամեից առ իմաստութիւն Հայր: Իսկ կարողութիւնք բաժանմանց ի գործս սքանչելեաց վերատրիմ Հայր, որ է սկիզբն ի Սուրբ Երրորդութեան, զի եւ Քրիստոս զամենայն սքանչելիս անուամբ Հայր առնէր, որոյ էր զարութիւն. «Հայր, գոհամանս գ-Քէն, զի լուար Ինձ» (Յովհ. ԺԱ, 41):

Թէպէտ բոլորքն լինին իբրեւ ի միոջէ, զի են արտաքին գործք, իսկ յորժամ երեւելապէս գործին ի միոջէ յարաբերին առ այն գործողն, այսպէս պարզեւքն տրին Հոգւոյն Սրբոյ իբրեւ առաջնոյ եւ անստեղծ պարզելի, զի եւ ոմանց տայ զոգի եւ զպարզել իմաստութեան առ ի մեկնել զբարձրագոյն խորհուրդ Սրբոյ Երրորդութեան Բանին մարդեղութեան եւ մախասահմանութեան, ոմանց զպարզել գիտութեան առ ի մեկնել զառնելիս եւ զխորշելիս, եւ կամ հաւատոյ արիմակաւք բաղդատել զաստուածայինսն ընդ մարդկայնոյ եւ սրբազան փիլիսոփային պատճառաւք զայնս մեկնել: Ոմանց տայ զհաւատ ի գործս սքանչելեաց զեր քան զհաւատն աստուածաբանական, որպէս ասել զլերանց փոփոխումն է եւ հաւատալ զլինելն:

Ոմանց տայ զպարզել բժշկութեան հալածել զդէս, բժշկել զանդամալուծս, յարուցանել զմեռեալս, եւ զայլս ոմանց զյաջողութիւն զարութեանց առաքինութեանց, ոմանց զմարգարէութիւն զանցելոց զմերկայիցն եւ զապառնեաց գուշակել եւ մարգարէաբար մեկնել զիրին բանս Սուրբ Գրոց, որք առակաւք եւ նմանութեամբք քաղեալք են: Ոմանց զընտրութեան հոգւոց առ ի որոշել եւ ճանաչել զխորհուրդս եւ զսիրտս, թէ արդեաւք Աստուծո՞վ առնեն: Ոմանք զհրաշս, թէ՞ ազդմամբ դիւաց, ոմանց ազգ լեզուաց տայ Հոգին Սուրբ բարբառիլ զանլուր լեզուս ամենեւին անծանալից: Ոմանց տայ զթարգմանութեան շնորհ, կամ առ ի մեկնել եւ թարգմանել զխրթին բանս Սուրբ Գրոց: Այսպէս, ի ժամանակս առաքելոց յեկեղեցւոջ ոմանք ընթեռնուին զբանս մարգարէից Սրբոյ Աւետարանին եւ Թղթոյն առաքելոց եւ ոմանք մեկնէին: Ըստ այնմ մարգարէք երկու կամ երեք յաւեսցցին եւ այլքն քննեսցեն (Ա, Կորնթ. ԺԴ 29): Կուռնելիոս² ասէ, թէ ի ջոկս եկեղեցւոյ պարզեալ լեզուաց զայլատարազս մարգարէանային, կամ իսկոյն զանեմ եւ զբարձր խորհուրդ ներշնչմամբ Հոգւոյն Սրբոյ բղխէին: Դարձեալ զայնս յայլ լեզուս թարգմանէին, որպէս եւ Կղէմես ասի,

թե՛ գեբրայեցոց թուղթն Պատրիսի յունական թարգմանեաց, սա՛ն կուռնելիոս³:

Արդ, մեք թողեալ զայս գովութեան արժանիս, որ առ Թարգմանիչսն մեր պատկանեն, որովք եւ այլոց սրբոց բաղդատին եւ առաքելաշնորհ հայրապետացն նմանին՝ միայն գերկուցն աստէն յուշ արասցուք ներբողելով զգրոյն մերոյ գտմանէ եւ զթարգմանութենէ աստուածային տառից:

Վասն առաջնոյն գիտելի է, թե՛ գտմամբ տառից մերոց Սուրբն Մեսրոպ, որ էր նատար Սրբոյն Իսահակայ, եղև բոլոր ազգիս Հայոց երկրորդ Լուսատրիչ: Նայն, քանզի եթէ արժանիք գովութեան են հեղինակքն գտման ազատական եւ ծառայական արուեստից, որպէս գովեն քաղդեացիք վասն աստեղաբաշխութեան, զի գտին զշարժմունս նոցա վասն պարզ եւ շինջ գոլոյ առոյն ի կողմն նոցա, եւ եզիպտացիքն վասն գտանելոյ զարհեստն երկրաչափութեան, եւ թրակացիքն վասն երաժշտութեան, եւ փինհիկեցիքն վասն թուաբաճութեան, Նոյ՝ վասն նաւակառուցութեան, Թաւրէլ՝ վասն երկաթագործութեան, Յոբալ՝ մուրեան, Նոյ՝ վասն նաւակառուցութեան, Թաւրէլ՝ վասն չհանելոյ զարեական ժամացոյցն եւ այլք զայլս:

Առանել քան զամենեսեան գովելիք են, որք գտառս եւ զգիրս սահմանեցին, որպէս գերայականն՝ որդիքն Սեթայ, զյուճացն՝ Կաթմոս զաւրապարն փինհիկեցի, զեզիպտացոցն՝ Մէրգորիոս Թոճմոս Միստրոս, զիտալացոցն՝ Բելասնիոս ոմն:

Մանաւանդապէս գովելի է Սուրբն Մեսրոպ, որ ոչ բնական յուշիմութեամբ, այլ ազնւամբ Հոգւոյն Սրբոյ ետես (որպէս սա՛ն Խորենացին Մովսէս. Գ դպր 54) «Ոչ ի քուն երազ եւ ոչ արթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երեսութացեալ հոգւոյն աչաց, թաթ՝ ձեռն Աջոյ գրելով ի վերայ վիմին, զի որպէս ի ձեռն վերջք զծին ունէր քարն: Եւ ոչ միայն երեսութացաւ, այլ եւ հանգամանք ամենիցն որպէս յաման ինչ ի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղապօթիցն ետտեղծ զնշանագիրս մեր առ ձեռն պատրաստ»⁴: Եւ այս ոչ պակաս քան զթաթ՝ ձեռնին, որ գրէր յորմն առ Բաղդասարու. «Թէկէլ, Մանէ, Փարէս» (Դանիէլ Ե 24): Թէ եւ սուղ ինչ նուազ քան զտպատրութիւն անտեղծութեան ի միտս Մովսիսի տեսեալ. «Ջամենայն արասցես ըստ արիմակին» (Ել. ԻԵ 40):

Երկրորդ՝ եթէ ի շահաւէտութեան տառից եւ գրոց նկատիցեմք անտի եւ իմանամք զպատիւ Սրբոյն Մեսրոպայ, զի տառքն են իբր զշտեմարանս Յասէփայ, որք ի մեծի սովուն զգորեան բաշխեն ի՞ կեցութիւն մարդկան: Նա եւ զի փոխանակ անմոռացութեան հրեշտակաց տուեալք են մեզ եւ ի տեղի վերայիշողութեան: Են եւ բանալիք իմացման եւ իբր աշխարհանկատ տիրային⁵, որովք զերկինս երկրայնաւք նկատման եւ զբաւսնումք: Եւ ըստ այսմ տառքն նմանին լուսատրեալ աչացն Մովսիսի, որք ի Նաբաւ լեռնէ ցուցանեն զժառանգելի երկիրն իսրայելացոց (Բ Օր. Գ 27):

Երրորդ՝ Սուրբն Մեսրոպ ի կուսութեան իրում եթող մեզ զանմահ զաւակ՝ զտառս նորաստեղծեալս: Այսմ նման է զբան իմաստութեան (Դ 1) «Լաւ է անզաւակութիւն հանդերձ քաջութեամբ, քանզի անմահութիւն է յիշատակ նորա, զի յԱստուծոյ ճանաչի եւ ի մարդկանէ»: Եւ յերգս նորա ասի. «Որ խորհրդեամբ ճշմարիտ լուսոյն փառաց անելին նկարագրեցաւ մեզ զիր կենդանի յարգանս մաքուր մեծին Մեսրոպայ»⁶:

³ ձև. Եւ:

Քանզի տառքն են պահարանք ամենից արհեստից, եւ առանց հարցաքննութեան մնան հաստատունք լանգզայութեան իրեանց եւ առնեն զմարդիկ անմահս, եւ ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ի կատարածն, եւ անդր ներկայապէս առաջի աչաց մերոց կացուցանեն: Ուրեմն սահմանողն նոցա որքան պատուելի իցէ իբրեւ զծնաւոր անմահ որդոց: Սուրբն Կղէմէս ասէ. «Որդիքն՝ ըստ մարմնոյ եւ գրեանքն ըստ հոգւոյ են զաւակունք. մինչ դու ի գրեանս հայիս՝ ի հոգի իմ աստ նոյն հայիս. այր ի Գամակէ իւրմէ ճանաչի»:

Չորրորդ՝ եթէ գրեանքն ոչ էին՝ ոչ ունէաք զիմացումն զլիներութեան աշխարհի, ոչ զբանս իմաստնոց, ոչ զփիլիսոփայութիւնս իմաստասիրաց, ոչ զերաժշտական երգոց եղանական (վասն երաժշտութեան զԹարգմանչացն ասի, որ թագաւորաց ազգաց եւ ազանց զերագոյն ցուցին արփիափայլ զերգս հոգեւորս), զի նոքաք լինին համուր մակացութիւնք, որք տան զհտել ներկայիցս զայնոսիկ, զոր ծանեան եւ ուսան նախնիքն, զորս ի գրոց նոցա գտանին եւ նարդենիսս, եւ նոքաք պահպանեն զպատմիս, այսինքն՝ զգուշակմունս եւ զմարգարէութիւնս եւ զբանս, որք վասն հանդերձեալ կենաց արքայութեան եւ դժոխոց: Որք եթէ ոչ իցէին տառքն եւ ոչ եւս լինէին Պղատաւն եւ Արիստոտել եւ այլ փիլիսոփայք, եւ ոչ եւս հաստայիքն մնային յիշողութեան: Ուստի ազգն մարաց չունելով զգիր եւ զդպրութիւն. ուրեմն առաւել պատուոյ արժանի է Սուրբն Մեսրոպ, որ նորաստեղծ տառիքն մեզ յուշ երեր զառնելեաց եւ զխորշելեաց: Վասն որոյ եւ յերգս Թարգմանչացն ասի. «Որք զծածկեալ խորհուրդ աստուածօգիտութեան տնարիմաբար յայտնեալ ծանուցին հանգոյն սրբոյ մեծին Մովսիսի»⁶: Եւ եթէ՝ «Որ երկոքումքք սուրբ Լուսաւորչաք տանն Թորգոմայ հաստատեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայցս զլոյս իմաստից ի մեզ ծագելով»⁷:

Հինգերորդ՝ եթէ տառքն ոչ էին՝ զայրացեալ պատգամս հնոյ արիմաց Եզր դպիրն ոչ կարէր ի յայտ բերել^{**} վերստին գրելով: Եւ եթէ նորաստեղծ տառքն Մեսրոպայ Սրբոյ ոչ էին աստուածային՝ Հին եւ Նոր Կտակարանքն առ մեզ ոչ ածանցեալք լինէին: Եւ ըստ այսմ ասի Սրբոյն Մեսրոպայ. «Նմանեալ Մովսիսի տէր վարդապետ՝ բերելով զգիր արիմաց ի Հայաստան աշխարհ, որովք լուսաւորեցան ազգ որդոց Թորգոմայ»⁸: Նմանն ասի եւ զՍրբոյն Իսահակայ. «Որ նորափետուր բանի զարդարեալք պայծառագգեցան եկեղեցիք Հայաստանեայց ի ձեռն Սրբոյն Սահակայ»⁹:

Վեցերորդ՝ Սուրբն Մեսրոպ անանեցաւ Բեսելիէլի եւ Աքիգայ, որք նախ Հոգւով Սրբով լցան եւ ասպա խորանին վկայութեան ճարտարապետ կացուցան. (Ելից 31 [3]) «Լցուցի, ասէ, զԲեսելիէլ աստուածեղէն Հոգւով իմաստութեան», եւ այլն: Եւ Սրբոց Թարգմանչացն ասէ խորենացին. «Որ յարիմակ ճշմարիտ սիրոյ սուրբ առաքելոցն աղբերաբար ի ձեզ էացաւ հոգի շնորհաց բխումն անպարտ»¹⁰: Երկրորդ՝ զարմանալիք էին ի թարգմանութեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց, եւ այն նորաստեղծ տառիքն. նախ զի լեզուք նոցա եղեն գրիչք ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ եւ բարբառէին ըստ տուչութեան նորա. «Լեզու իմ որպէս գրիչ արագագիր դպրի»^{1*}, քանզի աստուածաշունչ Հնոյ կտակի ՀԲ (72) հոգելի արանց թարգմանեցան, իսկ հին եւ նոր բարբառ մեր միայն յերկուց յիսահակայ Պարթեւէ սրբոյ հայրապետէ եւ ի Մեսրոպայ վարդապետէ, քանզի արագագիր դպրապետն լեզուի նոցա էր Հոգին Սուրբ, որ ղեկավարէր եւ զերասանակ նոցա ըմբռնեալ, ընդ յոր կողմն եւ կամէր

** ձեռ. վերն:

1* Սղմ. ԽԴ 2:

զի եթէ Սողոման քաղաքականապէս ի կառավարել գծողվորդն խնդրէր յԱստուծոյ զիմաստութիւն առաջնորդ (Իմաստութիւն Թ՝ 10) քանիա՞ն եւ չոզին Սուրբ ուսուցանելոց էր զգլխատր եկեղեցոյ մերոյ ներքսապէս ըստ չոզոյ կառավարել զմանկունս եկեղեցոյ: Ուստի յՈղբս իր ասէր Խորենացին. «Ի քաջէն զրկեալ ի հովուէ եւ ի հովուակցէ. ոչ եւս տեսանեմ զբանաորքս հաստ ի վայրի դալարոջ եւ ոչ ի շուրս հանգստեան տածեալ, եւ ոչ ի փարախ հաւաքեալ՝ զգուշանալով ի գայլոց»¹⁵:

Հինգերորդ՝ թէպէտ Մովսէս վարժեցաւ ամենայն զհտութեամբն եզիպտացոց, բայց՝ իբր զայթուբէն ընթերցաւ՝ ոչ զովացեալ ի ծարսույն: Աստուած զնա էտ ի դպրատան իրում եւ ի սղում ժամանակի արար զնա էկլիաստիկեայս, այսինքն՝ ժողովս Սուրբ Գրոյն իմաստից եւ աշակերտաց, այսինքն՝ ազգիս Հայոց:

Արդ, սոքա մեզ նախնիք, եւ զկնի Սուրբ Լուսաւորչին մեզ կրկին լուսաւորիչք: Բովք հալոցաց ի սէր իմաստից ջերմացուցիչք: Ոճառք լուացաւոք երեսաց աղտից: Տգիտութեան մերոյ մաքրիչք եւ փարատիչք: Անգին զանձուց չոզոյն Սրբոյ ձրի վաճառիչք: Ի վերայ լերին բարձու հիւսիսական ազգիս Հայոց ձայնատու փողով անտարանիչք: Որպէս զԱհարոն եւ զՈվր թիկանց Սուրբ Լուսաւորչին նեցուկք հաստատութեան ի պարտումն Ամաղեկայ^{5*}: Երկուորիք ըստ Առակողին, եւ ոչ անորդիք: Գինսոք ոսկեղէնք լսելեացն Ռեբեկայ հարսին՝ Եկեղեցոյս Հայոց: Մանկական տիոց ազգիս արամեան մարզիչք եւ ի հոգեւոր պատերազմի իբր զախոյեանս արձանացուցիչք: Ի լրումն հասակին Քրիստոսի զմեզ յառաջացուցիչք, եւ ի դէմ Սրբոյ Երրորդութեան կատարեալս զմեզ յանդիման կացուցիչք, որոց երկնաթռիչք աղաւթն Եկեղեցոյս Հայաստանեայց պարիսպ շուրջանակի եղիցի յախտեանս:

ՇԱՆՈԹ-ԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տրապարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռ. 4190 (թ. 280բ-282բ), որ հեղինակի ինքնագիրն է:
2. Կուռնելիոս (Cornelius a Lapide. 1568-1637). հիսուսյան միաբանության անդամ, սուրբգրային բազում մեկնությունների հեղինակ, որի երկերը հայացվել են ԺԷ-ԺԸ դդ. և լայնորեն պիպառնվել ԺԸ դարի հայ եկեղեցական մտքնագրության մեջ:
Հակոբ Նայան Պարբիարքն այս հեղինակից վկայություններ է բերում իր մյուս երկերում նմանապես: Տվյալ վկայությունը բաղված է Կուռնելիոսի «Եբրայեցվոց թղթի մեկնությունից». փե՛ս ՄՄ, ձեռ. 7940, թ. 352բ: Ինչպես երևում է, Նայանը ձեռքի փակ ունեցել է իր ժամանակակցի՝ Ղուկաս Խարբերդացու իրականացրած՝ Կուռնելիոսի Պողոսյան թղթերի մեկնության հայերեն թարգմանությունը:
3. Խոսքը Կղեմնս ճոռմեացու մասին է, որ 92-101 թթ. եղել է ճոռմի եպիսկոպոս: Նրան է վերագրվում «Առ Կորնթացիս» նամակը: Ըստ Կուռնելիոսի բերածից փարբերվող մեկ այլ ավանդության՝ Կղեմնսը եղել է Պողոսի «Առ եբրայեցվոց» թղթի իրական հեղինակը. փե՛ս

^{5*} Հմմտ. Եյր ԺԷ 8. 16:

Брис Мешер, Канон Нового Завета. Происхождение, развитие, значение (Библейско-богословский институт св. апостола Андрея), 1998, с. 304:

4. Ելնելով քարոզիչների բնույթից՝ Նալյանն օգտագործել է Խորենացու «Հայոց պատմության», այսպես կոչված, ամսաբերդամյան ձևազրայանքի մի գրագիր. րև'ս Մա-տենագիրը Հայոց, հր. Բ, Անթիլիաս, 2003, էջ 2081 (7-9):

5. Տիրպին - հեռադիրակ:

6-9. Քաղված են Շարակնոցի՝ Վարդան Արևելցու (+1272) Սրբոց թարգմանեաց կանոնից. րևն Չայնքաղ շարական, Վաղարշապատ, 1888, էջ 404, 406-407, նաև՝ Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխատ. Պողոս Խաչատրյանի, մասնակի աշխատակցությամբ Վարդան Դերիկյանի, Եր., 2000, էջ 312:

10. Տե՛ն Չայնքաղ շարական, էջ 404:

11. Խորենացի, Պատմություն, Գ, կը (Մատենագիրը Հայոց, Բ, էջ 2116 (17-18):

12. Խորենացի, Պատմություն, Գ, ծր (Մատենագիրը Հայոց, Բ, էջ 2080 (10):

13. Այս ավանդությունը պատմում է Ս. Եպիփան Կիպրացին. րևն Антология. Восточные опыты и учителя церкви IV века, в трех томах, т. III, составление, биографические и библиографические статьи перомонаха Илариона (Алфеева), М., 1996, с. 241-265:

14. Խորենացի, Պատմություն, Գ, կը (Մատենագիրը Հայոց, Բ, էջ 2113 (4):

15. Տե՛ն Չայնքաղ շարական, էջ 407: